

MARY EDITH DURHAM’IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK’TAKİ OSMANLI YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Meltem Begüm SAATÇI ATA*

ÖZ

Mary Edith Durham 1900-1944 yılları arasında Arnavutluk ile ilgili çalışmalarında bulunmuş bir İngiliz antropologdur. 1900-1914 yılları arasında belirli dönemlerde fiilen bulunduğu Balkanlar’da yaptığı seyahatlerde edindiği izlenimlerini ve bölge hakkındaki düşüncelerini kaleme aldığı yedi kitap ve onlarca makalesi mevcuttur. Ağustos 1900 tarihinden Arnavutluk’un bağımsızlık ilanı olan Kasım 1912 tarihine kadar geçen sürede Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan bölgedeki yöneticiler ile ilgili algıyı bu eserlerinden takip etmek mümkündür. Bu kişilerden en fazla değindikleri arasında Sultan II. Abdülhamid, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani ve İsmail Kemal Bey bulunmaktadır. Mary Edith Durham’ın bu gezileri her ne kadar bağımsız bir seyyah gibi başlamış olsa da bir yandan İngiltere dış politikasının bilgi kaynaklarından birisi olarak değerlendirilmiş olan Durham için aynı zamanda bölge ve yöneticilerle ilgili görüşlerinin İngiltere’nin dış politikasından bağımsız olmadığını belirtmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Mary Edith Durham, Arnavutluk, Jön Türkler, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani

PERCEPTION ABOUT THE OTTOMAN ADMINISTRATORS IN ALBANIA IN THE BOOKS OF MARY EDITH DURHAM

ABSTRACT

Mary Edith Durham is a British anthropologist interested in Albania between 1900 and 1944. She had seven books and dozens of articles that she wrote about her impressions and thoughts about the region during her travels in the Balkans where, she travelled between 1900 and 1914. It is possible to follow her perception about the

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Antalya, ORCID: orcid.org/0000-0002-1679-8892, E-posta: melbesa@gmail.com

administrators in the region within the borders of the Ottoman State from August 1900 until the declaration of the independence of Albania dated November 1912. Among them much more than the others, it is possible to see Sultan Abdülhamid II, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani and İsmail Kemal Bey. It is important to note that though Mary Edith Durham started as an independent traveller in this region, she was evaluated as one of the sources of information of the England's foreign policy. Also it must be stated that her views about the region and the administrators were not independent of Britain's foreign policy.

Keywords: Mary Edith Durham, Albania, The Young Turks, Hacı Âdil Bey, Esad Toptani

Giriş

Seyyahlar farklı toplumların birbirini tanımasına aracı olarak da hizmet etmiş kişilerdir. Bu hizmetlerini kalıcı hale getiren eserleri, kimi zaman günlük veya anı şeklinde kaleme aldıkları yazıları, kimi zaman ise bu işle görevlendirilmiş olanların raporları olmuştur. Seyyahların kimi zaman önyargıları da barındıran kişisel izlenimlerini aktaran bu yazılar, toplumların birbirlerine dair algılarını takip etmek için iyi birer kaynaktır. Türk Dil Kurumunun “bir şeye dikkati yöneltmek o şeyin bilincine varmak, idrak”¹ olarak açıkladığı algı kavramı, bu seyahatnamelerde Avrupalı seyyahların Doğulu toplumları tanımaları ve tanıtmalarında önemli bir nokta olmuştur. Bu anlamda özellikle 19. yüzyılda kaleme alınmış seyahatnameler de dönemin siyasi olaylarından nasibini almıştır. Özellikle Avrupa toplumlarının Doğulu toplumları tanıma araçları arasında bu seyahatnameler etkili olmuştur. Bu seyyahların geneli erkek olsa da 19. yüzyılda kadın seyyahların da sayısının arttığı görülmektedir. Kadın seyyahların toplum içinde, örneğin Osmanlı toplumunda erkeklerin giremeyeceği ortamlarda bulunma fırsatlarının olması, kadın seyyahların gözlemlerinin daha ayrıntılı olmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum onların gözlemlerinin daha nesnel olması olanağını sunsa da² sonuçta önyargılarından bağımsız olamama durumunu da akılda tutmak gerekir. Avrupalıların seyahatnamelerinin ortak özelliklerinden birisi, Osmanlı Devleti ve toplumu hakkında yazılanların Osmanlı Devleti'nin gücüyle orantılı bir algıyı yansıtmış olmalarıdır. 19. yüzyılda seyyahlar tarafından kaleme alınmış eserlerde de Avrupalı devletler karşısında yenilgiye uğramış

¹ “Algı”, *Genel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, (16.03.2020).

² Selçuk Düğür, *Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı ve Batı Dünyası*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İbrahim Şirin, Kocaeli, 2015, s. 2.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

bir Osmanlı Devleti algısına paralel içerik görülmektedir.³ Mary Edith Durham'ın Osmanlı Devleti ve Osmanlı devlet adamları hakkındaki görüşlerinde ortaya konulan algı da bundan bağımsız olamamıştır. Daha öncesinde uzak coğrafyalara yapılan seyahatler daha ziyade deniz yoluyla gerçekleşmekteyken 19. yüzyılda ulaşım olanaklarının değişmiş ve gelişmiş olmasının da etkisiyle kara yoluyla yapılması ağırlık kazanmıştır.⁴ Balkanlar bölgesi de Avrupalı seyyahların deniz yoluyla ulaşımına hala açık olsa da özellikle bölge içi ulaşımında karayolu öncelikli olmuştur. Durham da deniz yoluyla geldiği Balkanlar'da kara yoluyla seyahatlerine devam etmiştir.

Berlin Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti ile ilgili köklü politika değişikliğine giden İngiltere'nin Balkanlar'da nüfuzunu artırma yöntemleri çeşitlilik göstermiştir. Siyasi, ekonomik, askeri girişimler dışında bilimsel ve kültürel etkenleri de kullanmıştır. 19. yüzyılda gelişme gösteren bilim dallarındaki çalışmalar ve çalışanlar bu açıdan iyi bir araç olmuştur.⁵ Antropoloji de bu açıdan yeni bir çalışma dalı olarak kullanılmıştır. Bu araçlarla doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı idaresine müdahil olan İngiltere, Osmanlı yöneticilerini de yakından takip etmiştir. Onlar hakkında edindikleri bilgiler İngiltere'nin Balkan politikasını güncellemekte kullanılmıştır.

Bu uğraşının önemli örneklerinden birisi Mary Edith Durham (8 Aralık 1863-15 Kasım 1944)'dır. Londra'da cerrah bir baba ve aile üyeleri devlet görevlerinde bulunmuş bir annenin ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Mary Edith'in sekiz kardeşi olmuştur. Kolej eğitimi sonrası Kraliyet Akademisinde Sulu Boya ve Yağlı Boya Ressamlar Enstitüsünde sergi de açmış olan Durham'ın *Cambridge Natural History* adlı derginin "Sürüngenler" sayısında ve kendi kitaplarında çizimleri yayımlanmıştır. Kardeşleri arasında tıp ve tarih eğitimi alanlar olan Durham, Kraliyet Antropoloji Enstitüsü üyesi de olmuştur. Durham Balkanları ilk ziyaretinin ardından 1900-1944 yılları arasında Balkanlar'da Arnavutluk tarihini etkileyecek çalışmalarda bulunmuştur. Ülkesi İngiltere'de olduğu gibi dünya genelinde de Balkan seyyahları için önemli bir yol gösterici olarak kabul

³ Mehmet Ali Ünal, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 48.

⁴ Jelle Verheij, "Doğu Anadolu'da Batılı Seyyahlar 1800-1914. Açıklamalı Bibliyografya Denemesi", *Kebikeç*, Sayı 44, 2017, s. 379.

⁵ İlhan Pınar, "İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 51.

edilen Mary Edith Durham'ın⁶ bu seyahatleri sırasında Arnavutluk ile ilgili olarak asıl uğraşı alanı olan antropoloji alanında kayda değer çalışmaları da olmuştur.

Bu çalışmada üç farklı kaynak grubundan yararlanıldı. Bunlar, Mary Edith Durham tarafından kaleme alınan yazılar, hakkında yazılanlar ve dönemin arşiv belgeleridir. Mary Edith Durham'ın kaleme almış olduğu kitap ve makalelerden özellikle 1920'de yayımlanan *Twenty Years of Balkan Tangle* ve 1905'te yayınlanmış olan *The Burden of The Balkans* adlı kitapları bu çalışmanın birincil kaynakları olmuştur. Mary Edith Durham hakkında yazılan araştırma eserler arasında Christian Medawar'ın *Mary Edith Durham and The Balkans 1900-1914*; Harry Hodgkinson'un *M. Edith Durham Albania and The Albanians Selected Articles and Letters 1903-1944* adlı esere yazdığı giriş bölümü; John Hodgson'un *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travelling in The Balkans* adlı eserdeki "Edith Durham: Traveller and Publicist" başlıklı bölümü Durham'ın bölgedeki Osmanlı yöneticileri ile iletişimini ve onlar hakkındaki yorumlarını bulabildiğimiz çalışmalardır. Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin Durham hakkındaki düşünceleri ise özellikle hakkında kayda geçirilmiş Osmanlı arşiv belgelerinin desteğiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Togay Seçkin Birbudak'ın "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", İhsan Burak Birecikli'nin *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Nuray Bozboran'ın "Failures and Achievements of Albanian Nationalism in the Era of Nationalism" ve Eminalp Malkoç'un "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913" adlı çalışmaları Mary Edith Durham'da oluşan Osmanlı yöneticilerine dair algının başka araştırmalarla kıyaslanması için kullanılmıştır. Bilgin Çelik'in "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları" adlı çalışması ise Arnavut ulusal hareketi ve Osmanlı yönetiminin konuya yaklaşımı ile ilgili kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlar dışında 1-5 Ekim 2018 tarihleri arasında düzenlenen olan 18. Türk Tarih Kongresinde sunulan "Balkanlar'da Bir İngiliz Seyyah 'Dağlıların Kraliçesi' Mary Edith Durham ve Arnavutluk" başlıklı bildiri metni bu çalışmanın ana yönlendirici kaynaklarından olmuştur.

⁶ Antonia Young, "Distortion and Reality in Travel Writing on the Balkans", *The Balkans in Travel Writing*, (der.) Maria Krivokapic, Cambridge Scholars Yayınları, Cambridge 2015, s. 86-87; Miranda Vickers, *The Albanians a Modern History*, I. B. Tauris, Londra 1999, s. 102.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Bu çalışmanın amacı Mary Edith Durham'ın yayınlamış olduğu eserleri ve Arnavutluk bölgesi ile ilgili çalışmaları ışığında bir İngiliz antropolog ve seyyahın Balkanlar'da Osmanlı yönetimi ve yöneticileri hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır. Böylece Osmanlı yöneticilerinin Arnavutluk politikasının Avrupalı bir gözlemci tarafından nasıl takip edildiği ve yönlendirildiği ortaya konulmuş olacaktır.

1. İngiltere'nin Arnavutluk Politikasında Kullandığı Bilgi Kaynaklarından Seyyahlar

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün parçalanma sürecini en yoğun yaşadığı dönem 19. yüzyılın son çeyreği olmuştur. Bu dönemin kırılma noktası, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası imzalanmış olan Ayastefanos Antlaşmasını geçersiz kılmak için yürürlüğe konulmuş olan Berlin Antlaşması olarak kabul edilir. Osmanlı toprak bütünlüğünün bozulmasını hızlandıran bu kırılma noktasının başat güçleri arasında İngiltere ilk sıralarda yer almıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili bu politika değişikliğinin en önemli nedenlerinden birisi Rusya'nın genel olarak Osmanlı topraklarında ve özellikle Balkanlar'da egemenlik alanını genişletmesi olmuştur.

19. yüzyıl başında Osmanlı Devleti'nde Balkanlar'da Sırp ve Yunan ayaklanmalarıyla başlayan sürecin Arnavutluk aşaması, 19. yüzyıl sonunda başlamış ve 20. yüzyıl başında sonuçlanmıştır. Bu süreçte etkili olan 1878 tarihli Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'nın Rusya'ya sağladığı gücü kırmış olmakla beraber ilgili tarafların hiçbirini tam olarak memnun etmiş değildi. Bu durumu konumuz olan Mary Edith Durham da bu şekilde kabul ettiğini ifade etmiştir.⁷ Ne Avusturya, ne Rusya ne de Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi devletlerini kurmak veya kurmuş oldukları devletlerinin sınırlarını genişletmek isteyen Balkan halkları bu yeni durumdan memnundu. Bu memnuniyetsiz ortama en geç dahil olan Balkan halkları arasında Arnavutlar yer almıştır. Bu gelişmelerin Osmanlı yönetiminden kaynaklanan nedenleri olmakla beraber Avrupalı devletlerin, özellikle İngiltere'nin müdahalesi de önemli etkenlerin başında gelmiştir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki politikaları siyasi, ekonomik vb. alanlarda olduğu gibi sosyal ve kültürel alanlarda da olmuştur. Dini yardım kuruluşları, misyonerlik faaliyetleri, eğitim kurumları vb. örneklerle beraber etnografya, antropoloji, arkeoloji gibi yeni gelişmekte olan

⁷ M. Edith Durham, *The Burden of the Balkans*, Edward Arnold, Londra 1905, s. 53, 159.

bilim dallarındaki çalışmaları da genel olarak Avrupalı devletlerin olduğu gibi⁸ İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarını gerçekleştirme alan ve araçları olmuştur. Örneğin İngiliz dilbilimci, halkbilimci ve etnografya alanlarında çalışmaları olan Lucy Mary Jane Garnett'nin (1849-1934) özellikle güney Arnavutluk'taki çalışmaları⁹ bölge insanının Mary Edith Durham'dan önce de İngiltere'de tanındığını göstermektedir. Ancak Mary Edith Durham'ı bölgede kendisinden daha önce bulunmuş olan öncülü diğer kadın seyyahlardan ayıran en önemli farkı Durham'ın Arnavutluk'u dünyaya özellikle Avrupa siyaset çevresi ve kamuoyuna tanıtmış olmasıdır. Elbette bunda, yaşadığı ve bölgede bulunduğu sıradaki siyasi gelişmelerin de etkisi vardır. Bölge zaten gündeme gelmekteyken, Durham'ın yaptığı iş bu sorunlarda özellikle Hristiyan Arnavutların sözcülüğünü üstlenmek olmuştur.

Durham'ın kendisine uzmanlık alanı olarak belirlemiş olduğu antropoloji çalışmaları da İngiltere'nin Arnavutluk'taki gelişmeler konusunda başvurduğu araçlardan birisi olmuştur. Ancak Durham'ın bölgedeki faaliyetleri antropoloji alanıyla sınırlı kalmamış ve örneğin yardım kuruluşlarında görev almış, siyasi güç odakları ile iletişim ve işbirliği halinde olmuştur. 1902'de İngiltere'de kurulmuş olan Balkan Komitesi bu amaçla İngiltere'nin Balkan politikasının araçlarından birisi olmuştur.¹⁰ Aynı şekilde 1912'de kurulmuş olan Anglo-Arnavut Topluluğu da Durham'ın da faaliyet gösterdiği bir başka araç olmuştur.¹¹

2. Arnavutluk'ta Ayaklanmalar

Balkanlar'daki siyasi dengeyi değiştiren 1878 tarihli Berlin Antlaşması Arnavutluk için de değişimin kırılma noktası olmuştur. Berlin Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden daha önce zaten var olan Arnavut ulusalcı hareketlenmeleri İstanbul, yanı sıra İtalya, Romanya, Bulgaristan, Mısır hatta Amerika Birleşik Devletleri gibi Arnavutluk'un coğrafi sınırları

⁸ İbrahim Şirin, "Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanımı Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, s. 39.

⁹ Olimpia Gargano, "Female Ethnology in the XIXth Century Balkans: a double challenging task. Albanian women in Lucy M.J. Garnett's studies (1891)", *2015 BASEES Yıllık Konferansı*, Fitzwilliam College, Cambridge 28 Mart 2015.

¹⁰ Clare Mulley, *The Woman who Saved the Children: A Biography of Eglantyne Jebb, Founder of Save the Children*, Oneworld Yayınları, Londra 2009, s. 141.

¹¹ Albina Drançolli Ramadani, "Miss Edith Durham and Albanians on the Eve and during the First World War", *SEEU Review*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, s. 63.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

dışında örgütlenerek gelişirken,¹² 1878 sonrası bu çalışmalar Arnavutluk bölgesinde de yoğunlaşmaya başlamıştır. Arnavutlar arasında ülke dışında başlayan ulusalcı örgütlenmede¹³ Balkan ulusalcılıklarının ortak özelliklerinden birisi olan din etkeni, ilk başlarda baskın bir ayırım noktası olarak kullanılmamıştır.¹⁴ Bu hareketlerde Müslüman veya Hristiyan olmaktan önce Arnavut olmak ön planda tutulmuştur.¹⁵ Bu süreçteki gelişmelerin bir başka özelliği ise örneğin Prizren Birliği veya *Ahd-ı Misak Kararnamesi*'nin yayınlandığı dönemde Arnavutluk'taki hareketlenmenin bağımsızlıktan ziyade özerklik yanlısı bir niteliği ortaya koymasına olmuştur.¹⁶ Ancak bu durum uzun sürmemiştir. Durham'ın da belirtmiş olduğu gibi, gerek Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan gibi Balkan devletleri, gerek Avusturya, Rusya, İtalya, Fransa, İngiltere gibi Avrupa devletleri Arnavutluk'taki sorunları kendi lehlerine çevirmek için doğrudan veya dolaylı yoldan müdahil olmuşlardır.¹⁷ Balkan devletleri topraklarını, Avrupa devletleri ise nüfuz alanlarını genişletmek amacıyla hareket etmişlerdir. İşte bu noktada Mary Edith Durham'ın da bir örneğini oluşturduğu seyahatçilerin çalışmaları bu amaç için bir araç olarak kullanılmıştır. Avrupalı devletlerin dünya hâkimiyetini ele geçirme sürecinde 19. yüzyılda seyahat yazılarında artış görülmüştür.¹⁸ Bu yolla Batılı toplumların Doğulu toplumları tanıma oranı artmış ve bakış açısı ve algıları etkilenmiştir. Avrupalı seyahatçilerin izlenimlerini içeren yazıları ise sadece eserin kaleme alındığı dönemi değil geleceği de etkilemiştir. Günümüzde Avrupa toplumlarının Türkler hakkındaki yargılarında bu yazılanların da payı vardır.¹⁹ Örneğin, İngilizler tarafından yazılmış olan çoğu eserin önyargılı ve olumsuz ifadelerine dikkat

¹² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, (çev.) Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 90.

¹³ Christian Medawar, *Mary Edith Durham and the Balkans 1900-1914*, McGill Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Eylül 1995, s. 12.

¹⁴ Nuray Bozbora, "Failures and Achievements of Albanian Nationalism in the Era of Nationalism", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2012, s. 10-11.

¹⁵ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s. 255; Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 16, 2004, s. 133.

¹⁶ Jelavich, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁷ M. Edith Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, George Allen, Londra 1920, s. 10.

¹⁸ Didem İlya, Mehmet Uysal, "İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey ve Garnett'in Gözüyle Osmanlı Kadını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, s. 1.

¹⁹ Müzeyyen Altunbay, "16. ve 19. Yüzyılları Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, s. 53.

çeken yazarlar mevcuttur.²⁰ Mary Edith Durham'ın Balkanlar'da ilk olarak Karadağ ile başlayan gezilerinde bölge insanına yaklaşımı, onları tanımlayışı 18. yüzyılda seyahat edebiyatı alanında verilmeye başlanan eserlerden²¹ çok farklı değildir. Bölge halkının durumunu Avrupa toplumu ile kıyaslayarak bakışında, Batı bakışıyla Doğu'yu tanımlama özelliği hissedilmektedir.

3. 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Yönetimi ve Arnavutluk

20. yüzyıl başında Mary Edith Durham'ın gözlemlediği ve yönlendirmeye/etkilemeye çalıştığı Arnavutluk'taki gelişmeler 1870'li yıllarda şekillenen olayların sonuçlarıydı. Yine öncesi ve sonrasıyla Berlin Antlaşması süreci Arnavutluk olaylarının ana yönlendiricilerinden olmuştur. Bu olaylarda bir yandan değişimden kendi lehlerine bir sonuç çıkmadığını düşünerek memnun olmayan Arnavutlar, diğer yandan Arnavutluk üzerinde hak iddiasında olan diğer Balkan devletlerinin faaliyetleri ve bu sürece müdahil olan Avrupalı devletler önemli taraflar olmuştur. Osmanlı devlet adamları ise, kimi zaman birlikte hareket etseler de kendi çıkarları doğrultusunda bölgede denge kurmaya çalışan bu taraflar arasında kalan taraf olmuştur. Osmanlı yönetimi bir yandan Arnavutlar arasındaki huzursuzluk ve şikâyetleri yönetmeye aynı zamanda diğer devletlerin Arnavutluk üzerinden Osmanlı Devleti aleyhinde elde etmeye çalıştıklarına engel olmaya uğraşıyordu.

Balkan devletleri ve Avrupalı devletlerin, Arnavutluk üzerinde elde etmek istedikleri çıkarlar için izledikleri politikaları netti. Arnavutlar arasında ise farklılıklar vardı. Arnavutluk'taki huzursuzlukta tarafların henüz birlik olmamış olması Osmanlı yönetimi için bir fırsata çevrilebilirdi. Tarafların memnuniyeti bölgede Osmanlı yönetiminin devamlılığını sağlayabilirdi. Bunun için Osmanlı merkezi hükümeti bazı gelişmeleri desteklemiştir. Örneğin Aralık 1877'de İstanbul'da kurulmuş olan ve kurucuları arasında Fraşherli Abdullah Hüsnü Bey'in de bulunduğu Arnavut Milliyeti Haklarını Savunma Komitesi²² (diğer adıyla İstanbul Komitesi) kuruluşunda engel

²⁰ Dilek İnan, "Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, 2017, s. 2; Düğer, *a.g.m.*, s. 2.

²¹ İnan, *a.g.m.*, s. 2.

²² Selda Kılıç, "Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, 2006, s. 260.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

olunmamış bir oluşumdur.²³ Haziran 1878'de kurulmuş olan Prizren Birliği'nin İstanbul'daki uzantısı olarak çalıştığı da kabul edilen²⁴ bu komite Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında aldığı yenilgi ve bunun devletler arasındaki dengede Osmanlı Devleti'ni nasıl etkileyeceğini değerlendirerek Arnavutlar ve Arnavutluk'un geleceği ile ilgili yeni bir siyasi program hazırlamışlardır.²⁵ Bu komitenin belirlediği yöntem ve amaç özerk bir vilayet statüsü elde etmek ve bu vilayette birlik oluşturmak olmuştur.²⁶ Bu program değişiminin ana nedeni ise Berlin Antlaşmasında Arnavutluk'un ve Arnavutların diğer Balkan halklarına sunulan hakların dışında tutulması olmuştur. Bismark'ın yönlendirmesiyle oluşan bu yeni dengede İngiltere bölgedeki etkisini sürdürmüştür. Bu karar bir yandan Arnavutluk'taki huzursuzluğu arttırmışken diğer yandan bu huzursuzluğa müdahil olma niyetinde olanlara fırsat tanımıştır. Uzun vadede Durham'ın etkisi bu noktada ortaya çıkma olanağı bulmuştur. Osmanlı merkezi hükümetinin engel olmadığı bir diğer gelişme ise 1879'da İstanbul'da kurulan Arnavutça Basın/Yayın Derneği olmuştur.²⁷

Mary Edith Durham'ın Balkanlar'da bulunduğu ilk dönem Sultan II. Abdülhamid yönetiminin devam ettiği yıllar olmuştur. 1908 sonrası ise giderek etkisini hissettiren İttihatçıların bölge üzerindeki politikaları Mary Edith Durham'ın faaliyetlerini de etkilemiştir. Osmanlı yönetiminin 1912'de özerkliğini kabul etmek durumunda kaldığı Arnavutluk önce 1913'te Londra Konferansı uyarınca müstakil bir yönetime kavuşmuşsa da, Durham'ın da aleyhte gösterilere katılmasına neden olan gelişme²⁸ 1939'da Arnavutluk'un İtalya'nın işgali altına girmesi ile yaşanmıştır.²⁹ Tüm bu gelişmeler önce Sultan II. Abdülhamid ancak sonra ağırlıklı olarak İttihat ve Terakki idaresi

²³ İhsan Burak Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz, Ankara, 2010, s. 98.

²⁴ Said Olgun, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Tatar, Elazığ, 2015, s. 71.

²⁵ Şaban Çolaku, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 1738.

²⁶ Birecikli, *a.g.t.*, s. 98.

²⁷ Jelavich, *a.g.e.*, s. 90.

²⁸ Todd E. Larson, *Discovering the Balkans: British Travellers in Southeastern Europe, 1861-1911*, Illinois Üniversitesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.

²⁹ Jelavich, *a.g.e.*, s. 289.

altında ve daha sonrasında yaşanmıştır. Durham da yazılarında buna değinmiştir.

Osmanlı Devleti yönetimi 1908’de Meşrutiyet’in ikinci kez ilanı ile önemli bir değişim yaşamış gibi görünse de, merkezi idarenin Arnavutluk politikasında köklü bir değişim olmamıştır. Sultan II. Abdülhamid de İttihatçılar da Arnavutluk’ta güçlü bir merkezi yönetimin devamından yana politika izlemiştir. Arnavutluk olaylarında daha önce de İttihat ve Terakki’nin Balkanlar’da başarısızlıkları olmuştur. Ancak Arnavutluk olaylarını diğerlerinden daha vahim yapan, bölgenin özelliğiydi. Balkanlar’da daha önce yaşanan sorunlarda Osmanlı yönetimi Hristiyan unsurlar ile muhatap olurken, Arnavutluk’ta Müslüman unsurlarla da sorunlar yaşanınca aslında sorunun din farklılığından kaynaklanmadığı daha aşikâr hale gelmiştir. Umut olarak görülen II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra yapılan daha ilk seçimlerde Jön Türklerin Arnavutluk ile ilgili tutumları Arnavutlar arasında tepkiyle karşılanmıştır. Bu tutumları bir süre sonra aralarında İsmail Kemal Bey ve Esad Toptani’nin de bulunduğu bazı Arnavutların İttihat ve Terakki ile aralarının açılmasına ve muhalif olmalarına neden olmuştur.³⁰ Kendisi de bir Jön Türk olan ancak ilerleyen zamanda İttihat ve Terakki iktidarı ile fikir ayrılığı yaşamış olan Ahmet Bedevi Kuran’a ait “İttihatçılar memleket ve dünya olaylarını yalnız kağıt ve muamele masası üzerinde izliyor, halkın ıstırapları ve memleketin kaderini kesinlikle düşünmüyor, hatadan hataya düşüyorlardı”³¹ cümlesi İttihat ve Terakki’nin Arnavutluk’ta yaşanan sorunlarda başarısızlığının payını belirtmek için olayların çağdaşı bir kişi tarafından dile getirilmiş net bir ifadedir. İlginç olan, Mary Edith Durham’ın da eserlerinde Jön Türkler’in Arnavutluk ile ilgili yanlış politika izlediğine dair benzer ifadeler kullanmış olmasıdır.³²

4. Mary Edith Durham’ın Arnavutluk’taki Hayatı

37 yaşında eğitimli bir İngiliz kadının 20. yüzyıl başında Balkanlar’da bulunması ilk başta sağlık sorunları nedeniyle hava değişimi amaçlı bir gezi gibi başlamış olsa da ömrünün geriye kalan 44 yılını bu bölgenin bir bölümü ile ilgili çalışmalarla geçirmiş olması değerlendirilmesi

³⁰ Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 33, Sayı 2, 2012, s. 304.

³¹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 367.

³² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

gereken bir durumdur.³³ Mary Edith Durham'ın Arnavutluk için ne ifade ettiğini gösteren özellik sadece nicelik değeri yani 44 yıl değil, onun çalışmalarının niteliğidir. 1900-1914 yılları arasında belirli zamanlarda fiilen bölgede bulunarak, daha sonrasında ise İngiltere'de bulunsa dahi bölge ile ilgili gelişmeleri takip ederek ve yönlendirmeye çalışarak Arnavutluk ulusal tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Karadağ ile başladığı seyahatlerinde bölge halkı tarafından verilen 'Dağlıların Kraliçesi' sıfatı Durham'ın bölge halkı için ne anlam ifade ettiğini göstermeye yetmektedir.

Durham, 1904 ile 1928 yılları arasında bölge ile ilgili yayınladığı 7 kitabı dışında ölümüne kadar sürdürdüğü çalışmaları arasında gazetelerde makale yayınlamak yanı sıra İngiltere'de hükümet ve parlamento üyeleri üzerinde etkili olmaya çalışmak olmuştur. Fiilen Balkanlar'da bulunduğu dönemdeki açık olarak yaptığı faaliyetleri ise ağırlıklı olarak yardım kuruluşlarına katılmak olmuştur. Mary Edith Durham'ın Arnavutluk'taki faaliyetleri özellikle 1903 yılının Ağustos ayında Cuma-i Bâlâ'da yaşanmış olan İinden Ayaklanmasından sonra etkili olmaya başlamıştır. 1900, 1901 ve 1902'de bölgeye gerçekleştirdiği ziyaretler daha ziyade bölgeyi ve bölge halkını tanımaya çalışmakla geçmiştir. 1903 Mart ayında *Pall Mall Gazette* adlı yayın organında çıkan "From an Albanian Point of View" başlıklı yazısı Mary Edith Durham'ın artık bölge ile turistik ve sağlık sorunu bağının çoktan değişmiş olduğunu ortaya koymuştur. 1902 yılındaki ziyaretinde Osmanlı yönetiminin de dikkatini çekmiş olan Durham³⁴ aynı yıl bölge üzerindeki çalışmalarında işini kolaylaştıracak olan Sırp daha sonra Hırvat dilini öğrenme girişiminde bulunmuştur.³⁵ 1903'te Sırp kral Alexander Obrenoviç suikastı Durham'ın bölge halkı konusundaki düşüncelerinde önemli değişime neden olmuştur.³⁶ Artık, Arnavutların ancak özellikle Hristiyan Arnavutların koruyucusu olma dönemi başlamıştır.³⁷ Durham özeleştirisinde kendisini İngiltere'nin Balkanlar'daki durumunu istediği oranda etkileyememiş birisi

³³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi 18. Türk Tarih Kongresinde bildiri olarak sunulmuş olup tam metin basım aşamasındadır. Bkz. Meltem Begüm Saatçı Ata, "Balkanlar'da Bir İngiliz Seyyah 'Dağlıların Kraliçesi' Mary Edith Durham ve Arnavutluk", *18. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*, (basım aşamasında), 1-5 Ekim 2018, Ankara.

³⁴ BOA, *DH. MKT.*, 740/27, 25 Rebiülahir 1321, (21 Temmuz 1903); *DH. ŞFR.*, 324/90, 13 Mart 1320 (26 Mart 1904).

³⁵ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 13-14.

³⁶ Harry Hodgkinson, "Introduction", *M Edith Durham Albania and The Albanians Selected Articles and Letters 1903-1944*, (der. Bejtullah Destani), Centre for Albanian Studies, Londra 2001, s. v.

³⁷ *The Dictionary of National Biography Missing Persons*, (der.) C.S. Nicholls, Oxford University Press, Oxford 1993, s. 196.

olarak değerlendirirse de faaliyetlerinin İngiltere'nin Balkan politikasıyla paralellliğini göstermesi açısından İngiltere'nin bu suikast olayından sonra 1906 yılına kadar Sırbistan ile ilişkilerini askıya almış olması önemlidir. 1908 sonrası ve özellikle 1911 Malisör ayaklanmasının yaşandığı dönemde yaşayanlar ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile olan iletişimi, Mary Edith Durham'ın İngiltere'nin Balkanlar'da dış politika bilgi kaynakları arasında olduğunu kanıtlamıştır.³⁸

5. Mary Edith Durham'ın Arnavutluk'ta Osmanlı Yöneticilerine Dair Görüşleri

Mary Edith Durham, bir turist olarak başladığı Balkan seyahatine bir antropolog gözüyle bakmaktan daha fazlasını yapmıştır. Balkanlar ile ilgili dernek ve yardım kuruluşlarında çalışmış olan Durham, uluslararası iletişimle beraber özellikle ülkesinde Arnavutluk lehine politika üretirmeye çalışmıştır. Bunun için dergi ve gazetelerde makale, kitap yazmak dışında İngiltere hükümeti üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Bu icraatlarını izleyebileceğimiz ana kaynaklar kendi yazıları ve arşiv belgeleridir. Osmanlı Arşivinde Mary Edith Durham ile ilgili kaynakların 1903 Cuma-i Bâlâ ayaklanması döneminde yardım faaliyetleri çerçevesinde arttığı görülmektedir. Üstelik 1904'te bölgede bulunuşunu Osmanlı yetkililerine gazetecilik veya misyonerlik olarak değil sade bir İngiliz gezgin olarak bildirmiş olması³⁹ bölgede bulunuşunun sıradan bir gazetecilik veya misyonerlikten öte bir amacı olduğu şeklinde de yorumlanabilir. 1911 Malisör ayaklanması döneminde ise yaşanan gelişmelerin keskinliğine paralel olarak Osmanlı Arşivinde hakkındaki belgelerin dili de keskinleşmiştir. Durham'ın Osmanlı Devleti tarafından değerlendirilmesi bu şekilde takip edilebilirken, Durham'ın Osmanlı Devleti ve yönetimine dair değerlendirmeleri ise kendi eserlerindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Balkanlar'da dolaştığı yerlerde Türklerin büyüklüğünü gösteren tek bir esere rastlamadığını, üstelik bölgede güvenliği sağlama konusunda Orta Çağ'dan ileri gidemediğini⁴⁰ ifade ettiği genel değerlendirmeler yanı sıra, daha ayrıntılı değerlendirmeler yaptığı

³⁸ Natasha Margulis, "Review of Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination, Habsburg*", *H-Net Reviews*, Kasım 1998, <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=2515>, (18 Şubat 2020); John Hodgson, "Edith Durham: Traveller and Publicist" *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travelling in the Balkans*, (der. John B. Allcock, Antonia Young), Berghahn Books, Bradford 2000, s. 24, 26; Medawar, *a.g.t.*, s. 143-144.

³⁹ Medawar, *a.g.t.*, s. 21.

⁴⁰ Durham, *The Burden of the Balkans*, s. 31.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

eserleri de mevcuttur. Örneğin 1920'de kaleme aldığı eserindeki görüşleri artık sadece bir antropolog olarak değil bölge siyasetine dair görüşleri olan birisi olduğu için daha ayrıntılıdır. Durham Balkanlar'da bulunduğu sürede bölge halkı ile teması dışında bölge siyasetine yön verebileceğini düşündüğü başlıca dört farklı insan grubu ile iletişim kurmuştur. Bunlar kabile şefleri,⁴¹ Fransiskan keşişler, öncelikle Amerika, Avusturya ve İtalya olmak üzere Batılı diplomatlar⁴² ve elbette Türk yöneticiler olmuştur.⁴³ Durham eserlerinde Arnavutluk ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Abdülhamid, Jön Türkler, Hacı Âdil Bey, Esad Paşa (Toptani), Hasan Rıza Paşa⁴⁴ ve İsmail Kemal Bey (Avlonyalı) ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Bunlardan örneğin Sultan II. Abdülhamid ile doğrudan iletişimi olmamışken, özellikle Esad Paşa ve bazı diğer yöneticilerle iletişimi olmuş ve onlar hakkında daha fazla değerlendirme yapmıştır. Durham'ın bu kişiler hakkındaki ifadeleri onun Osmanlı Devleti'nin bölge hakimiyeti hakkındaki görüşlerini ortaya koymasından önemlidir.⁴⁵

5.1. Sultan II. Abdülhamid Hakkındaki Görüşleri

Mary Edith Durham, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da uluslararası dengenin değiştiği bir dönemde iktidara gelen Sultan II. Abdülhamid'in 1876-1909 yıllarını kapsayan iktidarının son dokuz yılında Arnavutluk bölgesinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dokuz yıllık süreç Durham'ın bölgeyi tanıma ve bölge halkı ve olayları ile ilgilenme aşamasını tamamlayıp bölge halkının siyasi geleceğini yönlendirme aşamasına geçtiği dönemdir. Özellikle 1903 Cuma-i Bâlâ (İlinden) ayaklanması ve sonrasında Durham, bölge ile işlere daha fazla müdahil olmaya ve 1906'da annesinin vefatı sonrası onu İngiltere'de uzun süre kalmaya zorlayan neden ortadan kalktığı için bu bölgede daha fazla kalmaya başladığı dönem olmuştur.⁴⁶ Bölgede bulunma süresinin sıklaşmış ve uzamaya başlamış olmasından dolayı Durham Osmanlı

⁴¹ Durham, *The Burden of the Balkans*, s. 316-317; Medawar, *a.g.t.*, s. 21.

⁴² "The Macedonian Relief Fund", *The Spectator*, 28 Kasım 1903, s. 18; Medawar, *a.g.t.*, s. 30.

⁴³ Gary W. Shanafelt, An English Lady in High Albania: Edith Durham and the Balkans, *East European Quarterly*, Cilt XXX, Sayı 3, Eylül 1996, s. 290.

⁴⁴ Durham eserlerinde Hasan yerine Hüseyin olarak ifade etmiştir. Bu isim karışıklığının nedeni açık değildir. Hasan Rıza Paşa'nın kızı Prof. Dr. Ayşe Saffet Rıza Alpar (1903-1981) Türkiye'nin ilk kadın rektörüdür.

⁴⁵ Cedomer Antic, "Crisis and Armament Economic Relations Between Great Britain and Serbia 1910-1912", *Balkanica*, Cilt XXXVI, 2005, s. 152, Ayşe Özkan, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırp (1878-1918)*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 161-162.

⁴⁶ Marcus Tanner, *Albania's Mountain Queen Edith Durham and the Balkans*, I. B. Tauris, Londra 2014, s. 11.

yönetimi ve yöneticileri ile daha fazla iletişim halinde veya ilgilenme durumunda kalmıştır. Bu durum yazdığı eserlere de yansımıştır.

Durham'ın bölge ile ilgili kaleme almış olduğu eserlerinde Sultan II. Abdülhamid hakkındaki ifadeleri arasında olumlu bir yaklaşıma rastlanmamıştır. Başlangıçta olumlu görüşlere sahip olduğu Karadağ Prensi I. Nikola için kullandığı ifadeler Sultan II. Abdülhamid hakkındaki görüşlerinin ağırlığını göstermesi açısından önemlidir. Durham'a göre Nikola iyi bir eğitim almış ve cahil halkı üzerinde etki kurabilmiş bir kişidir. Ancak I. Nikola Yakın Doğu politikalarındaki hile ve entrika konusunda Sultan II. Abdülhamid'den de sonra ikinci sırada yer alan bir yöneticidir.⁴⁷

Mary Edith Durham'ın Sultan II. Abdülhamid ile ilgili bir diğer yorumu 1906'da Bosna'ya gitmek için gerekli vizeyi almak amacıyla Avusturya elçiliğine gitmesiyle başlayan olaylara dayanmaktadır. Durham Trieste'ye geldiğinde İmparator Franz Joseph'in Trebin'de (Bosna) büyük bir askeri tatbikat ve Ragusa'da deniz teftişi yapacağı haberini almıştır. Lesina'ya geldiğinde ise Kaiser Franz Joseph'in iyi olmadığını ve halefi Arşidük Ferdinand'ın tahta geçme olasılığını öğrenmiştir.⁴⁸ Sultan II. Abdülhamid'in bu gelişmelere tepkisini şöyle ifade etmiştir:

“Askeri tatbikattan sonra Kaiser'in Bosna-Hersek'i ilhak edeceği söylentileri etrafta dolaşıyordu. Sultan II. Abdülhamid bunu öğrendi ve Franz Joseph'e kibar bir dille Türk vilayetine gerçekleştireceği ilk ziyaretini şahsen kabul etmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Daha sonradan ortaya çıktı ki Avusturya Hariciye Nazırı Kont Goluchovski 1906 yazında konuyu Rusya'ya bildirmiş. Rusya bu duruma itiraz etmiş ve büyük olasılıkla Sultan II. Abdülhamid'i de konuyla ilgili bilgilendirmiştir.”⁴⁹

Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilebildiği kadarıyla Avusturya İmparatorunun hastalığı nedeniyle bu ziyareti gerçekleştirmekten vazgeçtiği ve yerine veliht prens Ferdinand'ın bu ziyareti gerçekleştirdiği ifade edilmiştir.⁵⁰ Üstelik bu ilhak konusundaki haberler basına da yansımıştır.⁵¹

⁴⁷ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 32-33.

⁴⁸ “Aynı yerde, s. 149.”

⁴⁹ “Aynı yerde, s. 149.”

⁵⁰ BOA, *DH.MKT.*, 1113/63, H. 09.07.1324, (29 Ağustos 1906); BOA, *TFR.I.A.*, 31/3059, H. 21.07.1324, (10 Eylül 1906).

⁵¹ BOA, *Y.A.HUS.*, 507/5, H. 01.09.1324, (19 Ekim 1906).

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Bu dönemde Osmanlı-Avusturya ilişkilerinin gergin olduğu zaten aşikârken Durham'ın bunu gözlemlemesi onun bölgedeki gelişmelere vakıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı-Rus ilişkileri de Rusya'nın Balkanlar'da Ayastefanos sonrası kaybetmiş olduğu gücü geri elde etmekle meşgul olmasından dolayı zaten sıcak değildi. Ancak üç güç de birbirini kollamaktaydı. Olası bir Avusturya'nın Bosna-Hersek ilhaki durumunda Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuz alanını genişletmesinden zarar görecektir olan Rusya'nın böyle bir ilhaka karşılıksız onay vermesi veya sessiz kalması beklenemeyeceği gibi, Rusya Ayastefanos Antlaşması ile elde ettiği gücü geri ele geçirebilmekten vaz geçmiş değildi. Bu nedenle Durham'ın Balkanlar'da Arnavutluk'un da geleceğini etkileyecek olan Osmanlı-Avusturya-Rusya üçgenindeki gelişmelere dikkat kesilmesi doğaldır. Ancak başka herhangi bir kaynakta Avusturya Hariciye Nazırı Kont Goluchovski'nin bu durumu Rusya'ya bildirmiş olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Balkan demiryolları konusunda Sultan II. Abdülhamid hakkında yorumu ise biraz daha insaflıdır. Durham eserinde bu konu hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

“Balkan demiryolu yıllardır sorundur. Slavlar doğu-batı ekseninde Adriyatik'e, Cermenler kuzey-güney ekseninde Ege'ye açılmak istiyorlar. Ancak ikisi de diğerinin başarılı olmasını istemiyor. Türkler ise hem demiryolunu yapmıyorlar hem de yapacaklara izin vermiyorlar. Bunun için suçlanan Türkler, bu demiryolunun Adriyatik boyunca Sırp tarafından kendileri için stratejik bir tehdit olacağını biliyorlardı. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamid'i sert bir şekilde eleştirmeden önce Rusya'nın Hindistan sınırında ticareti ilerletmek için bir hat inşa etmesine ne zaman izin vermeliydik bunu düşünmemiz gerekir.”⁵²

19. yüzyılda Asya'da hâkimiyet mücadelesinin iki önemli büyük gücü olan İngiltere ve Rusya arasındaki çekişmeden etkilenen önemli bölgelerden birisi de Hindistan olmuştur. Durham bu yorumuyla, Rusya'nın güneye, bir başka deyişle denize inişini kolaylaştırma olasılığı karşısında İngiltere'nin bu bölgedeki demiryolu yapımına temkinli yaklaşımını⁵³ ortaya

⁵² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 172-173.

⁵³ Emin Özdemir, “19. Yüzyıl İngiliz Oryantalist Çalışmalarına Göre Rusya'nın Türkistan'da Uyguladığı Sömürgecilik Hareketinin Bir Unsuru Olarak Demiryolu Siyaseti”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, Cilt II, 14-17 Nisan 2011, Uşak, s. 1021.

koyarken, aynı zamanda dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nin bu tutumunu onayladığı da düşünülebilir.

Mary Edith Durham Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da izlediği demiryolu politikasına dair ayrıntılı bir değerlendirme yapamamıştır. Türklerin demiryolu yapımına dair olumsuz değerlendirmesi ise eksik bir yorum olmuştur. Osmanlı yönetimi siyasi varlığını devam ettirmek için uyguladığı denge politikasını demiryolu politikasında da uygulamıştır.⁵⁴ 19. yüzyıl ortasında İngiltere ile özellikle siyasi ilişkileri doğrultusunda Balkanlar'da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk olarak ele alınan Köstence-Çernovada (Boğazköy) arasındaki demiryolu yapımı sürecinde İngiliz şirketler tercih edilmiştir. Aynı şekilde 1856'da Anadolu'daki ilk demiryolu girişimi olan İzmir-Aydın arasındaki hat imtiyazı da İngiliz şirkete verilmiştir.⁵⁵ 19. yüzyıl sonundaki bu tabloda 20. yüzyıl başında köklü bir değişiklik olduğu söylenemez. Zira Osmanlı Devleti'nin demiryollarını kendi gücüyle yapma girişimleri olsa da genel olarak dışa bağımlılığı devam etmiştir. Değişen ana özellik Osmanlı Devleti sınırları içerisinde demiryolu yapımı konusunda Almanya'nın artan gücü olmuştur.

5.2. Jön Türkler Hakkındaki Görüşleri

1900-1914 yılları arasında Balkanlar'da fiilen bulunmuş olan Durham bu dönemde Arnavutluk'ta II. Abdülhamid idaresi karşıtı güçlerle de iletişim halinde olmuştur. Jön Türklerle ilgili ifadeleri Sultan II. Abdülhamid ile ilgili olanlardan farklı olmadığı gibi kimi konularda daha da ağırdır. Sonuç itibarıyla her ikisini de olumsuz olarak değerlendirmektedir. Özellikle 1908 sonrasını Arnavutlar ve Arnavutluk için umut vaat edici görmediği anlaşılmaktadır. Bunu sadece siyasi yapının geleceği açısından değil kültürel yapının geleceği için de olumlu değerlendirmemiştir.

Durham gerek alfabe çalışmaları gerek ulusalcı örgütlenmelerin yayılması nedeniyle Türklerin Arnavut ulusalcılığının büyümesinden endişelendikleri için, örneğin Meclis için yapılan seçimlerde Türk yandaşlarının seçilmesini sağlamaya çalışmak gibi kısıtlamalara başladıklarını ifade etmiştir. Durham'ın 'Seçim denen şey seçim değil...'⁵⁶ şeklindeki yorumu yeni yönetimin yanlışlarını ortaya koymuştur. 'Acil durumda bir Türk'ün yanlış şey yapacağına her zaman güvenebileceğiniz

⁵⁴ İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2002, s. 315.

⁵⁵ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 39-40.

⁵⁶ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

söylenir. Jön Türkler Arnavutluk'ta olası tüm yanlışları yaptı ve Avusturya boykotu ile yapmaya devam ediyor'⁵⁷ şeklindeki değerlendirmesi ise liberallerden veya meşrutiyetçilerden daha emperyalist olduklarını iddia ettiği Jön Türklerin⁵⁸ Balkan politikasında yanlış yaptığını düşündüğünü göstermektedir. Bu yanlışlarının uluslararası ilişkilere de yansıdığını ve bunun bir savaşa neden olacağını iddia etmiştir.⁵⁹

Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinden sonra 'Abdülhamid gitti ve onunla beraber İmparatorluk da gitti' değerlendirmesini yapan Durham, Sultan II. Abdülhamid sonrası dönem için pek de iç açıcı bir değerlendirme yapmadığı gibi Arnavutluk'tan aldığı bir mektupla 1909 karşı devriminden önceden haberdar olduğunu ve bundan umutlandığını ifade etmiştir. Çünkü Jön Türk karşıtı hareket başarıya ulaşırsa uluslararası güçlerin müdahalesi gerçekleşebilecekti. Sultan II. Abdülhamid'in geri gelmesini istemese de Balkan sorununun çözümü için Büyük Devletlerin denetimini gerekli görüyordu.⁶⁰ Türklerin Balkanlar'da sorun çözemediğini ve çözemeyeceğini belirten Durham'ın⁶¹ bununla beraber Arnavutluk kurulduktan sonraki görüşleri de hatırlanacak olursa, Batılı devletlerin politikalarını eleştiri olarak değerlendirilebilecek şu ifadesi de önemlidir: "Doğunun entrikaları Batının planları yanında çocukça kalır".⁶²

5.3. Hacı Âdil Bey Hakkındaki Görüşleri

Mary Edith Durham yazılarında yorum yaptığı kişiler arasında dönemin Dahiliye Nazırı olan ve Şubat-Haziran 1912 tarihleri arasında bölgede teftiş amaçlı bulunan Hacı Âdil Bey⁶³ için 2 kısa paragraflık bir yer ayırmıştır. Bu, Hacı Âdil Bey'in Arnavutluk tarihinde ne ifade ettiğinden ziyade Mary Edith Durham'ın onun ile yeterince iletişim kurmamış olmasından veya onun işleri ile ilgisinden olmalıdır. Hacı Âdil Bey'i dar görüşlü olarak tanımlayan Durham ayrıca onu kendisine aşırı önem veren kibirli bir kişi olarak ifade etmiştir. Durham bu yorumunu, Hacı Âdil Bey'in Arnavutluk'taki mevcut durumu daha kötüye götürdüğünü düşünmesiyle

⁵⁷ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

⁵⁸ Medawar, *a.g.t.*, s. 34.

⁵⁹ M. Edith Durham, *High Albania*, Edward Arnold, Londra 1909, s. 129.

⁶⁰ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 202-203; Medawar, *a.g.t.*, s. 32.

⁶¹ Medawar, *a.g.t.*, s. 138; Mary E. Durham, *Through the Lands of the Serb*, Edward Arnold, Londra 1904, s.345.

⁶² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 203.

⁶³ Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Basımına Göre Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ve Islahat Heyeti'nin Rumeli'deki Faaliyetleri", *Route Educational and Social Sciences Journal*, Cilt 3, Sayı 5, Aralık 2016, s. 223.

açıklamıştır. Durham 10 Mart tarihinde İşkodra'ya vardığını söylediği Hacı Âdil Bey'in buradaki Malisörleri yatıştırması gerekirken onların kendilerini güvende hissedecekleri bir görüşme taleplerini de reddetmiş olduğunu belirtmiştir. Durham'a göre Hacı Âdil Bey böylece durumun daha vahim olmasıyla savaşın kaçınılmazlığı fikrine varmış ve Hasan Rıza Paşa'yı vali olarak atamıştır.⁶⁴

Ocak-Temmuz 1912 tarihleri arasında yaklaşık 7 aylık ilk Dâhiliye Nazırlığını yapmış olan Hacı Âdil Bey'in bu görev süresinin yarısından fazlasının, yani yaklaşık 4 ayının Arnavutluk'ta geçtiği düşünülürse Mary Edith Durham'ın Hacı Âdil Bey hakkındaki yorumlarına daha dikkatli yaklaşmak gerektiği anlaşılabacaktır. Öncelikle Hacı Âdil Bey'in İşkodra'ya geliş tarihi olarak 10 Mart 1912'yi gösteren Durham'a karşılık dönemin yayın organları bu tarihi 24 Mart 1912 olarak vermektedir. Ayrıca Durham'ın Hacı Âdil Bey için bölgede sorunları çözecek görüşmelerden kaçındığı şeklindeki ifadesi de eksik bir değerlendirme olmuştur. Zira Hacı Âdil Bey bölgede kendisine karşı örneğin Arnavut çeteler tarafından düzenlenmiş olan saldırılara rağmen güç kullanmamaya ve müzakere yoluyla uzlaşma ortamı oluşturmaya özen göstermiştir.⁶⁵ Mayıs 1912'de Arnavutların ulusalcı istekleri karşısında ortaya koyduğu bu uzlaşmacı tutumun tavizkar olduğu şeklindeki ağır iddialara⁶⁶ rağmen Durham'ın tam tersi bir eleştiri getirmesi onun kişiler hakkındaki yorumlarının eksikliği veya önyargılarını göstermesi açısından önemlidir. Hacı Âdil Bey hakkındaki son yorumu ise vali değişikliğine dairdir ve yine eksiktir. Çünkü Hasan Rıza Paşa'nın vali olarak atanması tekil bir örnek değildir. Dahiliye Nazırı olarak daha Ocak 1912'de ilk icraatı, aralarında Selanik ve İşkodra'nın da bulunduğu bazı yerlerde vali değişikliği yapmak olmuştur.⁶⁷ Asayiş ve güvenlik konusunda sorun olan yerlerde bu tür değişiklikler doğaldır. İşkodra valiliği için yapılan değişimin nedeni de bundan başka bir şey değildir.

5.4. Esad Paşa (Toptani) Hakkındaki Görüşleri

1908'de İşkodra jandarma komutanı olan Esad Paşa Durham'ın hakkında en fazla bilgi verdiği Osmanlı yetkililerinden birisiydi. Durham,

⁶⁴ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 225.

⁶⁵ Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, Aralık 2017, s. 449.

⁶⁶ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı 38, 2011, s. 159. s. 170.

⁶⁷ Birbudak, *a.g.m.*, s. 448.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Esad Paşa'nın komutanlığı döneminde İşkodra'ya devriyelerden gizlenerek girdiğini, herhangi bir izin yazısı almadan girmenin daha kolay olacağını söyleyen Arnavut konsolos yardımcısı M. Nikola Summa'nın önerisiyle böyle yaptığını ifade etmiştir. Bu dönemde Esad Paşa'yı Tiran'ın tiranı olarak tanımlamış ve hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: 'Köylüler Tiran'ın tiranı Esad Bey'den korktuklarından onu Tiran'ın meclis üyesi olarak seçtiler. İşkodralılar bile bunu yaptıklarına şaşırmışlardı. Esad Bey jandarmanın başındaydı ve bu kendisine büyük bir güç sağlıyordu'.⁶⁸ İşkodra'dan önce Yenice'de jandarma komutanlığı yapmış olan Esad, Durham'a göre Yenice'de de İşkodra'da da sevilen bir yönetici değildi. Buna rağmen Türk hükümetinin Esad Paşa'yı resmi olarak görevlendirmesini onun düşmanlığını kazanmaktansa onun ile işbirliği ile onun Osmanlı yönetimi için bir sorun olmasını engellemek istemesine bağlamıştır.⁶⁹ Bunda kısmen doğruluk payı vardır, zira Esad Paşa'nın bu bölgedeki gücü İttihatçıların yok sayamayacağı bir etkendi.

Esad Paşa hakkındaki bir diğer yorumu Esad Paşa'nın intikam duygusuna aittir. Durham, Esad Bey'in abisi Gani Bey'in yıllar önce (1894) Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın oğlu Cavid Bey ile aralarındaki husumetten dolayı Bursalı Hakkı Paşa tarafından İstanbul'da, başka bir söylentiye göre ise Sultan II. Abdülhamid'in emriyle öldürülmesi olayı ile ilgili de bir değerlendirme yapmıştır. Durham'a göre bu cinayetin intikamının kendisi tarafından değil de yanında çalışan Gjuja i Fais (Xhija i Fajes) tarafından alınması⁷⁰ nedeniyle, Esad Paşa hor görülmüştür. Esad Paşa'nın ileride, 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinde bulunanlardan birisi olarak bu cinayetin intikamını alacak olması onun aynı zamanda, Durham'ın ifadesiyle, kindar kişiliği⁷¹ hakkındaki olumsuz ifadeleridir.

Esad Bey'in Jön Türklerle ilişkisinde de onu dürüst bulmayan Durham'a göre Esad Bey Türk devrimi gerçekleşmeden bir süre önce olanların farkındaydı. Ancak Esad Bey karakteristik özelliği gereği, taraf tutmadan önce kazananın belli olmasını beklemiştir. Bunun için sağlık sorunlarını gerekçe göstererek yurt dışına çıkmış ve Jön Türk ihtilali başarıya ulaşınca kadar yurt dışında kalmıştır. Mary Edith Durham'a göre Jön Türk

⁶⁸ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 197.

⁶⁹ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 181.

⁷⁰ Olsi Jazexhi, "Türklerden Arnavutlara", *Uluslararası Balkan Kongresi*, (çev.) Ayşe Merve Kamacı, https://tasam.org/Files/Icerik/File/turklerden_arnavutlara_c85e359e-8d27-4aae-a00a-faca74dcd5e4.pdf, s. 452, (11.03.2020).

⁷¹ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 181, 202.

devriminin sevinci içinde halk Esad Bey geri dönerse Jön Türklerin onu asacağını ve çaldıklarını geri vereceklerini umut etse de Esad Bey daha önce İngiliz Hariciye Nezaretini olduğu gibi Jön Türkleri de ikna etmiş ve tereyağı gibi üste çıkmıştır. Kendisinin de bir Jön Türk ve İttihat ve Terakki'nin üyesi olduğunu, bu zaferle ülkeye geri döndüğünü belirtmiştir. Durham bu gelişmenin İşkodra'da yeni yönetime olan inancı sarstığını iddia etmiştir.⁷²

Durham, Esad Paşa ve selefi Hasan Rıza Paşa arasındaki ilişkide yine Esad Paşa'nın hareketlerini onun iktidar hırsına bağlamıştır.⁷³ 28 Kasım 1912'de İsmail Kemal Bey liderliğinde başlayan hareketten⁷⁴ sonra meydana gelmiş olan 30 Ocak 1913 tarihli cinayet haberini Şubat ayında haber alan Durham, Hasan Rıza Paşa'nın İşkodra için Türklerden yardım umulamayacağını düşündüğü için ve şehri Slavlara teslim etmek istemediğinden İşkodra'yı Arnavutlara bırakmayı tercih ettiğini belirtmiştir. Ancak, Esad Paşa ile akşam buluşan Hasan Rıza Paşa'nın bu görüşmeden ayrıldıktan kısa bir süre sonra buluşma yerine yakın bir yerde kadın kılığına girmiş iki kişi tarafından öldürülmesini Esad Paşa'nın planı olarak belirtmiştir. Esad Paşa'nın adamları olan Osman Balı ve Mehmed Kavaja'nın bu cinayeti işlediklerini bildirmelerine rağmen olayın üzerinin kapatılmasının bu düşüncesini güçlendirdiğini iddia etmiştir. Durham, hakkında olumlu ifadeler kullanmadığı Esad Paşa'nın, Hasan Rıza Paşa'nın yerine geçtikten sonra, daha sonra 22-23 Nisan 1913'te imzalanan protokol gereği 25 Nisan 1913 tarihinde İşkodra'yı teslim edeceği Karadağlılar⁷⁵ ile iletişim kurduğunu, ancak kendisi Türkçe ve Arnavutçadan başka bir dil bilmediği için bu görüşmeyi İtalyan konsolosluk tercümanı aracılığı ile yaptığını belirtmiştir.⁷⁶ Mary Edith Durham burada bir yanıyla Esad Paşa nezdinde Osmanlı devlet adamlarının iyi yetişmemiş olmasını da eleştirmektedir. Sorunları çözmede yetkin olamamalarını dil bilmeme örneği ile de açıklamıştır. Bunu da Osmanlı idaresinin Balkanlara yabancılığı olarak değerlendirmiştir.

⁷² Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 195.

⁷³ Ancak Durham, Hasan Rıza Paşa'nın adını Hüseyin Rıza Bey olarak hatırlamaktadır. Bkz. Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 237.

⁷⁴ Jelavich, *a.g.e.*, s. 105.

⁷⁵ Eminaip Malkoç, "Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913", *Türkoloji Kültürü*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2008, s. 71.

⁷⁶ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 237.

5.5. İsmail Kemal Bey Hakkındaki Görüşleri

Arnavutluk tarihinde devletin kurucusu olacak kadar önemli bir kişi olmasına rağmen Mary Edith Durham'ın hakkında en az yorum yaptığı kişilerden birisi İsmail Kemal Bey olmuştur. Bunun nedeni İsmail Kemal Bey'in Mary Edith Durham'ın faaliyet gösterdiği bölgeden başka bir yerde etkin olması olabilir. Zira İsmail Kemal Bey, Aralık 1912'de toplanan Büyükelçiler Konseyinin Temmuz 1913'te aldığı karara göre kurulan Uluslararası Denetim Komisyonu'nun da komuta merkezi olan Avlonya'yı kendisine merkez olarak belirlemiştir.⁷⁷ Mary Edith Durham'ın ülkenin kuzeyinde, İsmail Kemal Bey'in ise Avlonya merkezli olarak güneyinde etkin olması dışında her ikisinin de ortak noktaları olması ilginçtir. Her ikisi de İngiltere'nin Arnavutluk ile ilgili politikalarının yakın takipçisi olmak yanında birbirleriyle iletişim halinde olmaları da ortak bir görüşü de savunmuşlardır. 26 Temmuz 1880'de Britanya'nın İstanbul sefiri George Joachim Goschen'in (1831-1907) Lord Granville Leveson-Gower'a (1815-1891) göndermiş olduğu telgraftaki 'Güçlü bir Arnavutluk'un tesis edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi halinde yabancı bir devletin buraları işgal gerekçesini büyük ölçüde zayıflatacaktır...Avrupa'nın Balkan Yarımadasına müdahale ihtimali Arnavut milliyeti tesis edildiği ölçüde ortadan kalkacaktır'⁷⁸ ifadesi İsmail Kemal Bey tarafından da savunulan fikirdir. Benzer şekilde Mary Edith Durham'ın da Balkanlar'da her bir bölgenin kime ait olduğunu ortaya koyacak dayanak noktasının gelenek-görenek olması ve Balkanlar'da yaşanan sorunların Batıya özgü düşüncelerle değil, Balkanlar'a özgü yollarla çözülmesi gerektiğine dair düşüncesi,⁷⁹ aslında bu iki kişiyi yakınlaştırmaları gerekirken, Durham'ın eserlerinde hakkında en az söz ettiği Osmanlı devlet adamının İsmail Kemal Bey olması ilginçtir. Bu ilginç durum, hem Durham'ın bölgede fiilen bulunduğu dönemin sonuna denk gelmiş olmasından olabileceği gibi, aynı zamanda Mary Edith Durham'ın özellikle Müslüman Arnavutlardan ziyade Hristiyan Arnavutlar ile daha yakın temasta bulunmasıyla açıklanabilecek bir özelliktir.

Sonuç

Mary Edith Durham'ın 20. yüzyıl başında Balkanlar'da sağlık sorunları nedeniyle hava değişimi amacıyla bir seyyah olarak başladığı süreç,

⁷⁷ Jelavich, *a.g.e.*, s. 107.

⁷⁸ *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (ed.) Sommerville Story, (çev.) Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, s. 253-254.

⁷⁹ Beatrice Blackwood, Mary Edith Durham, *MAN*, Cilt 45, Ocak-Şubat 1945, s. 22.

onun amatör bir antropolog olmaktan çıkıp bölge ile ilgili kültürel ve siyasi faaliyetlerde bulunmasına ve bölge halkının koruyuculuğuna dönüşmesine zemin hazırlamıştır. 1900-1906 yılları arasında genelde yaz aylarında birkaç ay ile sınırlı zamanda gittiği Arnavutluk bölgesi, 1906 sonrası daha sık ve daha uzun süreli ziyaret ettiği bir yer olmuştur. 1903 yılı Ağustos ayında yaşanan Cuma-i Bâlâ ayaklanması sonrası yardım kuruluşları aracılığıyla bölgedeki etkinlikleri antropoloji amaçlı gözlemleri aşmaya başlamıştır. Başlangıçta Sırp'lara yakınlık duyan Durham'ın bölgedeki çalışmaları onu özellikle Hristiyan Arnavutlar ile tanıştırmış ve onların uluslararası kamuoyunda koruyuculuğu görevini üstlenmesine neden olmuştur. 1911 Malisör ayaklanması ve 1912 Arnavutluk'un bağımsızlığının ilanı sürecinde bölgedeki etkinliklerini arttıran Mary Edith Durham, 1914'e kadar bölgeyle ve bölge insanlarıyla doğrudan bağını koparmamış; bu tarihten sonra ise bölgede fiilen bulunmasa da Arnavutluk ile ilgili üstlendiği görevine devam etmiştir.

Mary Edith Durham'ın bir seyyah olarak geldiği Balkanlar'da, Arnavutluk ve bulunduğu diğer bölgeler Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında idi. Balkanlar'da bulunduğu bölgelerde farklı milletlerle iletişim halinde olan Durham idari konularda en fazla Osmanlı yönetimi ve yöneticileri ile muhatap olmuştur. Osmanlı yönetimi ve yöneticileri ile ilgili görüşleri onun bölge ile ilgili konulara bakış açısını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla Durham'ın eserlerinde Osmanlı yöneticileri ile ilgili algının, genel olarak Batının Doğuyu tasvirine paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Durham 'bölgede kurulacak devletlerin sınırlarının bölge halkının gelenek-görenekleri göz önünde tutularak belirlenmeli'⁸⁰ görüşünü dile getirmiş olsa da Batının siyasi planlarının dışına çıkamamış bir bakış açısına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Osmanlı yöneticileri ile ilgili görüşlerinde de bu gözlenmektedir. Eserlerinde hakkında görüşlerini dile getirdiği bu yöneticiler arasında genel olarak Jön Türkler, özel olarak ise Sultan II. Abdülhamid, Hacı Âdil Bey, Esad Paşa (Toptani) ve İsmail Kemal Bey bulunmaktadır. Durham'da algının oluşumunda bölgede bulunma amacının da etkili olduğunu söylemek gerekir. Zira Sultan II. Abdülhamid ile doğrudan görüşmemiş olan Durham'ın bölgede yaşayanlar arasında sadece iletişim kurduğu özellikle Hristiyanların görüşlerini almış ve yansıtmış olması dikkatten kaçırılmaması gereken bir durumdur.

⁸⁰ Blackwood, *a.g.m.*, s. 22.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

Sonuç olarak, Mary Edith Durham turistik amaçlı başladığı Balkanlar'daki seyahatlerine bir antropolog gözüyle bakan biriyken İngiltere dış politikasının bilgi kaynakları arasında yer alan seyyahlardan birisi olarak devam etmiştir. 'Dağlıların Kraliçesi' sıfatı kullanılacak kadar bölgede etkisini hissettirmiştir. Bu süreçte kaleme aldığı eserlerinden yola çıkarak Durham'ın Osmanlı yöneticileri ile ilgili algısını anlamak mümkündür. Bu algı İngiltere'nin dış politikasından bağımsız olmadığı gibi Durham'ın kişisel beklenti ve önyargılarından da bağımsız gelişmemiştir. "Doğunun entrikaları Batı'nın planları yanında çocukça kalır"⁸¹ ifadesinde olduğu gibi haklı eleştirileri yanında taraflı yorumlarının da olmasının nedeni budur.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri:

BOA, *DH. MKT.*, 740/27, 25 Rebiülahir 1321, (21 Temmuz 1903).
BOA, *DH. ŞFR.*, 324/90, 13 Mart 1320, (26 Mart 1904).
BOA, *DH.MKT.*, 1113/63, H. 09.07.1324, (29 Ağustos 1906).
BOA, *TFR.IA.*, 31/3059, H. 21.07.1324, (10 Eylül 1906).
BOA, *Y.A.HUS.*, 507/5, H. 01.09.1324, (19 Ekim 1906).

Araştırma Eserleri:

"Algı", *Genel Türkçe Sözlük*, sozluk.gov.tr, (16.03.2020).

ALTUNBAY, Müzeyyen, "16. ve 19. Yüzyıllar Arasındaki Yabancı Seyahatnamelerde Osmanlı Devleti'ndeki Kadın Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, ss. 53-63.

ANTIC, Cedomer, "Crisis and Armament Economic Relations between Great Britain and Serbia 1910-1912", *Balkanica*, XXXVI, 2005, ss. 151-161.

BİRBUDAK, Togay Seçkin, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, Aralık 2017, ss. 440-460.

⁸¹ Durham, *Twenty Years of Balkan Tangle*, s. 203.

BİRECİKLI, İhsan Burak, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz, Ankara, 2010.

BLACKWOOD, Beatrice, Mary Edith Durham, *MAN*, Cilt 45, Ocak-Şubat 1945, ss. 22-23.

BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

_____, "Failures and Achievements of Albanian Nationalism in the Era of Nationalism", *Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2012, ss. 3-22.

ÇELİK, Bilgin, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 16, 2004, ss. 131-150.

ÇOLAKU, Şaban, "İstanbul'daki Bazı Arnavut Aydınlarının 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Arnavutluk Sorununa Katkısı Üzerine", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, ss. 1737-1743.

DURHAM, M. Edith, *Through The Lands of The Serb*, Edward Arnold, Londra 1904.

_____, *The Burden of The Balkans*, Edward Arnold, Londra 1905.

_____, *High Albania*, Edward Arnold, Londra 1909.

_____, *Twenty Years of Balkan Tangle*, George Allen, Londra 1920.

DÜĞER, Selçuk, *Kadın Seyyahlar İnceleminde Osmanlı ve Batı Dünyası*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. İbrahim Şirin, Kocaeli 2015.

ENGİN, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

GARGANO, Olimpia, "Female Ethnology in the XIXth Century Balkans: A Double Challenging Task, Albanian women in Lucy M. J. Garnett's studies

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

(1891)", 2015 BASEES Yıllık Konferansı, Fitzwilliam College, Cambridge, 28 Mart 2015, ss. 1-9.

HODGKINSON, Harry, "Introduction", *M. Edith Durham Albania and The Albanians Selected Articles and Letters 1903-1944*, (der.) Bejtullah Destani, Londra, Centre for Albanian Studies, 2001, ss. i-xx.

HODGSON, John, "Edith Durham: Traveller and Publicist", *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travelling in The Balkans*, (der.) John B. Allcock, Antonia Young, Berghahn Books, Bradford 2000, ss. 9-31.

İNAN, Dilek, "Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, 2017, ss. 1-11.

İLYA, Didem, UYSAL, Mehmet, "İngiliz Kadın Seyyahlar Harvey ve Garnett'in Gözüyle Osmanlı Kadını", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Ocak 2015, ss. 1-22.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, (ed.) Sommerville Story, (çev.) Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009.

JAZEXHİ, Olsi, "Türklerden Arnavutlara", *Uluslararası Balkan Kongresi*, (çev.) Ayşe Merve Kamacı, https://tasam.org/Files/Icerik/File/turklerden_arnavutlara_c85e359e-8d27-4aae-a00a-faca74dcd5e4.pdf, s. 447-459, (11.03.2020).

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, 2. Baskı, (çev.) Zehra Savan, Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

KILIÇ, Selda, "Bir Osmanlı Aydınının Arnavutluk'a Dair Görüş ve Düşünceleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, 2006, ss. 257-271.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

LARSON, Todd E., *Discovering The Balkans: British Travellers in Southeastern Europe, 1861-1911*, Illinois Üniversitesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Illionis 2004.

MALKOÇ, Eminaalp, “Avrupa Dengelerinin Gölgesinde İşkodra Kuşatması 1912-1913”, *Türkoloji Kültürü*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2008, ss. 65-80.

MADEN, Fahri, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913), *Avrasya Etüdleri*, Sayı 38, 2011, ss. 155-196.

MARGULIS, Natasha, “Review of Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination, Habsburg*”, *H-Net Reviews*, Kasım 1998, <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=2515>, (18 Şubat 2020).

MEDAWAR, Christian, *Mary Edith Durham and The Balkans 1900-1914*, McGill Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, 1995.

MULLEY, Clare, *The Woman who Saved the Children: A Biography of Eglantyne Jebb, Founder of Save the Children*, Oneworld Yayınları, Londra 2009.

OLGUN, Said, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özcan Tatar, Elazığ 2015.

ÖZDEMİR, Emin, “19. yüzyıl İngiliz Oryantalist Çalışmalarına Göre Rusya’nın Türkistan’da Uyguladığı Sömürgecilik Hareketinin Bir Unsuru Olarak Demiryolu Siyaseti”, *CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, Cilt II, 14-17 Nisan 2011, Uşak, ss. 1015-1026.

ÖZKAN, Ayşe, *Bağımsızlıktan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığına Sırplar (1878-1918)*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2013.

PINAR, İlhan, “İlk Karşılaşmalar-İlk İzlenimler: Sefaretnamelerde ve Esaretnamelerde Batı Avrupalının Osmanlı-Türk Algısı Üzerine Kaynaklar”, *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, ss. 49-52.

RAMADANI Albina Drançolli, “Miss Edith Durham and Albanians on the Eve and during the First World War”, *SEEU Review*, Cilt 8, Sayı 1, 2011, ss. 63-75.

MARY EDITH DURHAM'IN ESERLERİNDE ARNAVUTLUK'TAKİ OSMANLI
YÖNETİCİLERİNE DAİR ALGI

SAATÇI ATA, Meltem Begüm, “Balkanlar’da Bir İngiliz Seyyah ‘Dağlıların Kraliçesi’ Mary Edith Durham ve Arnavutluk”, *18. Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*, (basım aşamasında), 1-5 Ekim 2018, Ankara.

SHANAFELT, Gary W., “An English Lady in High Albania: Edith Durham and the Balkans”, *East European Quarterly*, Cilt XXX, Sayı 3, Eylül 1996, ss. 283-300.

ŞİRİN, İbrahim, “Seyahatnamelerin Sosyal Bilimlerde Kullanımı Değeri: Seyahatname Metodolojisi Geliştirmenin Zorunluluğu”, *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, ss. 38-43.

TANNER, Marcus, *Albania’s Mountain Queen Edith Durham and the Balkans*, I. B. Tauris, Londra 2014.

The Dictionary of National Biography Missing Persons, (der.) C.S. Nicholls, Oxford University Press, Oxford 1993.

“The Macedonian Relief Fund”, *The Spectator*, 28 Kasım 1903, s. 18.

ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla Avrupalı Seyyahlarda Türklere Karşı Nefret ve Hayranlık”, *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, ss. 44-48.

VERHEIJ, Jelle, “Doğu Anadolu’da Batılı Seyyahlar 1800-1914 Açıklamalı Bibliyografya Denemesi”, *Kebikeç*, Sayı 44, 2017, ss. 379-420.

VICKERS, Miranda, *The Albanians a Modern History*, I. B. Tauris, Londra 1999.

YAVAŞ, Mesut, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Basımına Göre Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ve Islahat Heyeti’nin Rumeli’deki Faaliyetleri”, *Route Educational and Social Sciences Journal*, Cilt 3, Sayı 5, Aralık 2016, ss. 221-232.

YILDIRIM, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2002, ss. 311-324.

MELTEM BEGÜM SAATÇI ATA

YOUNG, Antonia, “Distortion and Reality in Travel Writing on The Balkans”, *The Balkans in Travel Writing*, (der.) Maria Krivokapic, Cambridge Scholars Yayınları, Cambridge 2015, ss. 79-96.

ZEYREK, Suat, “II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Sayı 2, 2012, ss. 299-336.